

OPENBARE BIBLIOTHEKEN

VAN 1800 TOT OMSTREEKS 1865

Gelet op de taalkundige, culturele en sociaal-economische situatie van de Vlaamse gewesten aan het eind van de 18de en het begin van de 19de eeuw hoeft het niet te verbazen dat er omstreeks 1800 van enige lectuurvoorziening voor Nederlandstaligen in georganiseerd verband geen sprake was.

In Nederland functioneerden binnen de burgerij tal van leesgezelschappen, al dan niet met een eigen leeskabinet of leesmuseum zoals de sociëteit Felix Meritis (1800) te Amsterdam. Omstreeks 1860 waren er in Nederland niet minder dan 800 dergelijke gezelschappen bedrijvig. Overigens legden niet weinigen daarvan zich na een vaak woelige geschiedenis ten tijde van de Franse overheersing en de Bataafse Republiek nog uitsluitend toe op het lezen en bespreken van romans. Anderzijds had het

Genootschap van kunsten en wetenschappen onder de zinspreuk: "tot Nut van 't Algemeen", kortweg Het Nut, opgericht in 1784, in 1794 te Haarlem de eerste Nutsbibliotheek geopend teneinde ook de "gemeene man" te voorzien van verheffende lectuur. Vóór 1800 waren er al 13 soortgelijke instellingen in Nederland actief en de groei zette zich onverminderd door: 50 in 1810, 203 in 1843, 276 in 1860, 340 in 1890.

In de Zuidelijke Nederlanden bestonden er in de Oostenrijkse en de Franse tijd eveneens zogenaamde *cabinets de lecture*. Zo te Brugge, waar in 1786 een Société Littéraire werd opgericht met het doel *d'avoir à frais communs un local convenablement meublé où les membres pourraient se réunir tous les jours et trouver à leur disposition un choix de journaux, feuilles périodiques et brochures, une bibliothèque, des jeux, des rafraîchissements et tout ce qu'ils jugeraient ultérieurement nécessaire ou utile pour se procurer de l'amusement ou un passe-temps agréable*. De voertaal en het gedachtegoed waren per definitie Frans. Onder het krantenaanbod bevond zich blijkens het reglement van 1787 ook één Vlaamse "gazette". Voor de "gemeene man", die trouwens veelal niet lezen of schrijven kon en een Vlaams dialect sprak, was er niets.

Na 1815 veranderde deze situatie, maar niet ingrijpend. Het Nederlandse voorbeeld bracht in België naast de *cabinets de lecture* Nederlandstalige lees kabinetten tot stand. Zo was er de leestafel met 80 periodieken van de Brusselse maatschappij Concordia (1818) of de bibliotheek van de Brugse Maatschappij van Vaderlandsche Taal- en Letterkunde (1819) met enkele honderden boeken. In 1830 werden deze leeskabinetten ontbonden. Anderzijds werden er Nutsbibliotheeken opgericht in Antwerpen, Gent, Leuven, Brugge, Oostende en andere steden, maar ze werden als protestantse instellingen door de katholieke bevolking geboycot en verdwenen met de Belgische Revolutie.

Reeds van in de Franse tijd bestonden er bovendien commerciële winkel- of huurbibliotheeken. Zij waren meestal verbonden met een boekhandel waar men, tegen betaling van een waarborg of toegangsgeld en een maandelijks of jaarlijkse bijdrage dan wel een leengeld per volume, boeken mee naar huis kon nemen; ook deze instellingen werden vaak leeskabinetten genoemd. Het leeskabinet van C.J. van Ryckegem, de Gentse nederzetting van de in 1837 te Brussel opgerichte (katholieke) Société nationale pour la propagation des bons livres, bevatte uitsluitend Franstalige werken, 1597 in getal; in 1840 werd er een bescheiden "Vlaamsche" afdeling aan toegevoegd met 354 titels die gratis werden uitgeleend. De zaak werd in 1851 overgenomen door de weduwe Vander Schelden; Vlaamse boeken werden verder gratis uitgeleend en de lezers werd verzocht de exemplaren te kaffen tegen het vlekken... Omstreeks 1860 was zowel in de Frans-

talige als in de Nederlandstalige catalogus **Hendrik Conscience** de best vertegenwoordigde roman-schrijver, overigens in beide gevallen in de oorspronkelijke taal. Een liberaal pendant vormde het leeskabinet van de boekhandelaar **Willem Rogghé**, eveneens met een Franse en een Nederlandse afdeling. Het Gentse dagblad *De Broedermijn* hield er een leeskabinet in de beide betekenissen van het woord op na: men kon er 's zondags tussen 9 en 15 uur veertig dagbladen en twintig tijdschriften gaan inkijken en daarnaast werden gratis boeken (waaronder veel Noord-Nederlands werk) uitgeleend aan wie zich op het blad abonneerde.

Met het leeskabinet van *De Broedermijn* zijn we dicht in de buurt van de bibliotheken die Vlaamsgezinde verenigingen van in de jaren 1840 in vele steden gingen oprichten om het Nederlandstalige boek in het bereik van de geïnteresseerden te brengen. Bij gebrek aan voldoende voorstudie is het onzeker of bepaalde initiatieven waarvan in de toenmalige Vlaamsgezinde bladen gewag wordt gemaakt, ook daadwerkelijk gerealiseerd werden. Evenmin is het altijd duidelijk of 'leesgezelschappen' al dan niet over een eigen bibliotheek beschikten. Vroege Vlaamse verenigingen als de Maatschappij van Vlaamsche Letteroefening: *De Tael is gan(t)sch het Volk* te Gent en *Met Tijd en Vlijt* te Leuven, beide opgericht in 1836, hadden een bibliotheek en een leestafel voor hun leden. De laatstgenoemde vereniging richtte in 1844 met steun van de universiteit in het Pauscollege een leestafel in met een twintigtal Vlaamse, Duitse en Hollandse tijdschriften; de eerstgenoemde had in 1862 een kleine duizend titels in huis. Een bescheiden bibliotheek bezaten in de jaren 1840 ook de Gentse maatschappijen *Broedermijn* en *Taelyver* en het Kunstgenootschap. In *De Noordstar* van 1842 schreef Conscience over een Antwerpse maatschappij met de zinspreuk "Eenvoudig en Burgerlyk" onder voorzitterschap van Frans de Wolf, waarvan het doel was "eene bibliotheek te vormen van alle onze vlaemsche werken, en de kennis derzelve zoo veel mogelyk door de lezing te verspreiden". In 1846 stichtte een Antwerpsche Maatschappij inderdaad een volksbibliotheek, maar het is niet duidelijk of het hier over dezelfde vereniging gaat. In Torhout werd in 1845 een vergelijkbaar initiatief genomen. In 1847 ontstond te Wetteren het Vlaamse leesgenootschap *Vlaemsche Taelmin*, in 1857 werd te Geel een soortgelijk genootschap met de naam *Tael en Vaderlandsliefde* opgericht. In Lokeren stelde het gezelschap *Hoop in Toekomst* in 1851, in samenwerking met het stadsbestuur, zijn "boekery" open voor het publiek met een echt Vlaams feest, zoals zowel *De Eendragt* (p. 100) als *Het Taelverbond* (p. 436) van dat jaar onderstreepten. De stad gaf een toelage van 100 frank en het was de bedoeling de boeken kosteloos of tegen een geringe vergoeding uit te lenen aan ingezetenen van Lokeren en

van de naburige gemeenten. In 1855 lanceerden *De Schelde* en *De Eendragt* een oproep om boeken naar Boom te zenden, waar de Antwerpenaar T. Hamilton een bibliotheek wilde oprichten en Vlaamse boeken tegen een gering bedrag ter lezing wilde geven. Het Gentse **Van Crombrugghe's Genootschap**, opgericht in 1857, ronselde bij auteurs en sympathisanten van de V.B. boeken voor de bibliotheek, die een jaar later al 700 volumes, evenals de voornaamste Vlaamse tijdschriften bevatte. Er was ook een leeszaal die in de zomer toegankelijk was van 19 tot 23 uur en in de winter van 20 tot 22 uur. Toen het genootschap resoluut een liberale koers ging varen, richtte een aantal leden in 1864 de Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid en Wetenschappen op. Er werd meteen werk gemaakt van een bibliotheek, die in 1867 al 900 boekdelen telde. Ook toen in 1858 in Brussel het genootschap **Vlamingen Vooruit** werd opgericht, was een van de door de vereniging voorgenomen activiteiten "het stichten van eene boekzael". De Rederijderskring van Waregem kreeg in 1861, aldus *De Eendragt* (p. 40), vanwege staat en provincie een toelage van 350 frank ter ondersteuning van haar openbare leesbibliotheek en van haar toneelfestival; "een groot aantal werken van de voornaamste Zuid- en Noordnederlandsche schrijvers zijn reeds aangekocht en ter lezing verspreid". Ook het Vlaams gezelschap Voor Moedertaal en Vaderland te Deinze bezat in 1862, aldus *De Eendragt* van dat jaar (p. 56), een fraaie boekerij. In datzelfde jaar deed de maatschappij Broederlyke Liefdadigheid te Kortrijk een oproep tot de Vlaamse letterkundigen voor het ontvangen van boekgeschenken voor haar leden (ibid., p. 12), terwijl een in 1863 door een Vlaamsgezinde maatschappij in Blankenberge opgerichte volksbibliotheek prompt van de Kortrijkse arrondissementscommissaris Conscience de 76 delen van zijn volledige werken cadeau kreeg (*De Vlaamsche School*, 1863, p. 212). De Van Duyse's Vrienden te Diksmuide vierden in 1865 feest rond hun 'volksbibliotheek' (*De Vlaamsche School*, 1865, p. 75). Een boekerij en tal van belangrijke en nuttige tijdschriften bezat ook de kunst- en letterkring Vooruit en Vrij te Ieper (ibid., 1869, p. 112). De Turnhoutse maatschappij De Dageraad, voorgezeten door Jan R. Snieders, had, blijkens *De Eendragt* van 1866 (p. 8), in dat jaar een bibliotheek "van meer dan duizend boekdeelen, onder welke men de bijzonderste werken van vlaamsche letterkunde alsmede van de nederlandsche geschiedenis aantreft". In Sint-Niklaas werkten de aanvankelijk neutrale, later liberale Burgerkring en de katholieke Vlaamsche Kring naast elkaar. De eerste, opgericht in 1852, bezat omstreeks 1860 een zeshonderdtal boeken, allemaal in het Nederlands. De tweede, opgericht in 1866, stelde haar bibliotheek niet alleen open voor rijke burgers, maar ook voor 'blauwe kielen', op voorwaarde dat ze rechtschapen waren. Op 1 november

1863 werd aan de Beggaardenstraat te Antwerpen een publieke volksbibliotheek opgericht door de liberaalgezinde Toon, Tooneel, Letterkundige en Liefdadige Maetschappy De Toekomst onder zinspreuk: "Die jong is leert"; heel spoedig beschikte ze over 1200 boeken, 800 Vlaamse en 400 Franse, en in de eerste 13 dagen werden er 897 werken uitgeleend. Dezelfde dag werd aan de Markgravelei te Antwerpen ook een katholieke volksbibliotheek, Sint-Laurys, geopend, "welke men verschuldigd is aan de bescherming van eenige achtbare burgers", onder wie Frédéric Belpaire (*Stad Antwerpen. Gemeente-bulletyn*, 1863, gemeenteraadszitting van 5 december 1863); zij beschikte bij de start over circa 800 werken en kende eveneens een groot succes. Ook de Antwerpse maatschappij De Veilkrans had een boekerij en een boekbewaarder. Begin 1867 werd naast een "letterkundige afdeling" een "volksboekerij" opgericht in de schoot van de Fanfaremaatschappij te Willebroek (*De Vlinder*, 27 januari 1867); in hetzelfde jaar herkoos de Volksbibliotheek van Borgerhout haar bestuur (*De Vlaamsche School*, 1867, p. 115).

Zoals al gebleken is verleenden gemeentebesturen soms steun aan dergelijke particuliere initiatieven, bijvoorbeeld in Lokeren. In andere gevallen nam het stadsbestuur zelf het voortouw zoals in Oudenaarde in 1835, in Ieper in 1839, in Veurne in 1849, in Dendermonde in 1850, in Sint-Niklaas in 1855, in Oostende in 1861 en in Aalst en Leuven in 1865. Het karakter van deze bibliotheken en hun graad van 'openbaarheid' is niet steeds helemaal duidelijk. In Ieper ging het om een initiatief van geleerde burgers waaronder de jonge advocaat (en amateur-historicus) **Alfons Vandenpeereboom**, later burgemeester van zijn stad en nog later minister. Hij werd de eerste conservator van de bibliotheek. In verband met Veurne schreef *De Eendragt* in 1850 (p. 64) over een "openbare boekzael", "die hoofdzakelyk uit giften door 't Staetsbestuur geschonken, en uit boekwerken aangeboden, bestaet"; het blad stelde het initiatief ten voorbeeld voor "menige andere kleine stad in ons Vaderland". In Dendermonde ging het, naar het woord van **Jan Broeckaert**, aanvankelijk om een onder impuls van **Prudens van Duyse** totstandgekomen instelling waar "de weetgierige burgerszoon zijnen dorst (kan) laven aan de hem zoo mild geopende kennisbron". In oktober 1861 pleitte een gemeenteraadscommissie ervoor om die "openbare boekverzameling" aan te vullen met "boeken welke door iedereen begrepen kunnen worden" en in november 1862 werd beslist aan de openbare Boekzaal ook een Volksbibliotheek toe te voegen. In Sint-Niklaas kreeg de bibliotheek maar een openbaar karakter doordat de provinciegouverneur dit als voorwaarde stelde voor het verkrijgen van boekleveringen door het staatsbestuur. Niettemin lagen volgens het *Liberaal Weekblad van Sint-Niklaas* van 31 maart 1888 de boeken van de in

1855 opgerichte bibliotheek in 1888 (!) nog steeds ordeloos verspreid over verschillende 'gesloten' kamers. Pas in 1903 werd door het college van burgemeester en schepenen beslist een boekenrek te laten vervaardigen. In Oostende was de stichting van een stedelijke bibliotheek met onder meer een boekenschenking door de staat als kern van het fonds een onderdeel van het expansiebeleid van de badstad. De badgasten daagden evenwel niet op, en het grootste succes bleek weggelegd voor de boeken in de zeer bescheiden afdeling Vlaamse literatuur (Conscience en anderen), die door de Oostendenaars gretig mee naar huis werden genomen. In Aalst besliste de gemeenteraad op 6 april 1864 tot het oprichten van twee bibliotheken, een Stadsbibliotheek en een Volksbibliotheek; deze laatste opende op 7 mei 1865 haar deuren met een collectie van ongeveer 750 boeken en was gedurende één uur per week (kosteloos) toegankelijk. In Leuven, waar het stadsbestuur al in 1860 het bestuur in Oudenaarde om inlichtingen betreffende de bibliotheek aldaar had verzocht, bepleitte de stadsarchivaris Edward van Even in januari 1862 de inrichting van een openbare bibliotheek, "die gemakkelijker toegankelijk zou zijn dan de Boekerij der Hoogeschool". Toen in september van datzelfde jaar vanuit binnenlandse zaken een aanbeveling uitging tot het stichten van volksbibliotheken, hakte het college van burgemeester en schepenen de knoop meteen door. De minister deed een schenking van zestig boeken en de bibliotheek opende begin 1865 haar deuren – twee keer twee uur in de week. Ook elders gaf het staatsbestuur steun aan gemeenten voor het inrichten van hun bibliotheek, hetzij door subsidies, hetzij in de vorm van boeken, maar niet altijd werd daar door de gemeenten iets mee gedaan.

In Gent, Brugge en de andere departementshoofdsteden was in de Franse tijd een bibliotheek opgericht bij de Écoles centrales van elk departement. Na de ontbinding van deze scholen in 1802 werd de bibliotheek overgedragen aan het stadsbestuur. In Brugge leefde ze in de 19de eeuw als stadsbibliotheek voort, met als bibliothecaris onder meer Octave Delepierre (1838-1842). In Gent werd de bibliotheek in 1817 door het stadsbestuur overgedragen aan de pas opgerichte universiteit, met als bibliothecarissen onder meer Jules de Saint-Genois des Mottes (1843-1867), Ferdinand van der Haeghen (1869-1911) en Willem de Vreese (1911-1918). In Antwerpen ging de bibliotheek terug op een boekenschenking door stadspensionaris Willem Pauwels uit 1481. Na eeuwenlang verwaarloosd te zijn geweest, werd ze in 1805 opnieuw voor het publiek opengesteld. Na een nieuwe sluiting voor het publiek in 1826 werd op voorstel van Jan F. Willems in 1828 een toezichtscommissie opgericht die zich met de heropening en herinrichting van de bibliotheek zou bezighouden. Pas onder Frans H. Mertens,

bibliothecaris van 1834 tot 1867, begon de bloei-periode van de bibliotheek, waar onder meer Conscience zich kwam documenteren voor zijn *Leeuw van Vlaenderen*.

In 1866 werd, na ampele discussie in de gemeenteraad – zou men zelf een initiatief nemen, of zou men de bestaande volksbibliotheken financieel ondersteunen? – aan de Stadsbibliotheek van Antwerpen een Stedelijke Volksbibliotheek gehecht. Deze was eveneens gehuisvest op het Stadhuis en stond onder dezelfde leiding. De twee instellingen versmolten niet maar gingen hun eigen weg, zodat Antwerpen de enige stad in Vlaanderen werd met twee afzonderlijke stedelijke bibliotheekstructuren. Enerzijds was er de Stadsbibliotheek, die met bibliothecarissen als Constant J. Hansen (1873-1903), Frans Gittens (1903-1911), Emmanuel de Bom (1911-1933), Lode Baekelmans (1933-1945) en Ger Schmook (1945-1963) een belangrijke ontwikkeling kende, ook als documentatiebibliotheek met betrekking tot de V.B. In 1933 werd deze Stadsbibliotheek verrijkt met het *Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven*. Anderzijds waren er de Openbare Bibliotheken, die in de 20ste eeuw uitgroeiden tot het omvangrijkste openbare-bibliotheeknetwerk in Vlaanderen.

Het is niet duidelijk in hoever het Antwerpse overheidsinitiatief van 1866 beïnvloed werd door de reeds vermelde circulaire, van 13 september 1862 van Vandenpeereboom, minister van binnenlandse zaken. In deze circulaire die aan de provinciegouverneurs was gericht, werd de wens uitgedrukt dat “weldra elke gemeente, naast de school, eene volksbibliotheek vormde, die er het ware aanvulsel van is”. Het initiatief daartoe kon volgens de minister worden genomen door de gemeentebesturen zelf, of door maatschappijen, of door “byzondere personen”. In Dendermonde en Leuven, zoals reeds vermeld, maar ook in Sint-Joost-ten-Node, in Brussel en in Ieper (de geboortestad van de minister) werd positief gereageerd. De bibliotheek van Sint-Joost-ten-Node bracht het in 1866 tot 1095 boeken, waarvan 910 Franse en 185 Vlaamse – deze laatste vormden meestal minderwaardige lectuur, zoals *Het Volksbelang* niet naliet op te merken. In Antwerpen had burgemeester Loos al vóór de ministeriële circulaire, namelijk op 9 juli 1862, te kennen gegeven dat het stadsbestuur van plan was “een dusdanig leesbibliotheek interigten”, liever dan particuliere initiatieven te ondersteunen. Dat was ook de teneur van de interventies van de meerderheid der gemeenteraadsleden in de beslissende zitting van 7 januari 1865: “Er wordt iets ‘duurzamers’ dan de bijzondere maatschappijen vereischt; tot dit einde behoort de gemeente hare tusschenkomst te verleenen en alzoo de volksbibliotheek tot den rang eener openbare instelling, van een stads-gesticht verheffen.” Niet iedereen in den lande was het met dat standpunt eens: in de provincieraad van

Brabant had de rapporteur naar aanleiding van de circulaire van minister Vandenpeereboom moeten meedelen dat de meeste gemeenten *ne voient pas l'utilité qu'il y aurait de créer des bibliothèques populaires*. Ook een verlichte geest als Karel Buls, later burgemeester van Brussel, verwierp in 1866 in de *Revue trimestrielle*, in een artikel getiteld *La Ligue de l'Enseignement et les bibliothèques populaires*, het idee van overheidsinmenging in het bibliotheekwezen, beducht als hij was voor de overheersing ervan door de overwegend katholieke gemeentebesturen.

VAN 1865 TOT 1921

Intussen was in 1865 in Gent de eerste **Willemsfonds**bibliotheek opgericht. Daarmee ontstond een traditie die voor de lectuurverspreiding in Vlaanderen van wezenlijke betekenis zou worden. Reeds bij de stichting van de vereniging in 1851 was "het inrichten van een lees kabinet voor vlaemsche lezers, waer de boeken voor eenen geringen prys of zelfs kosteloos zouden kunnen uitgeleend worden" een vooropgezette doelstelling. Pas na het aantreden van **Julius Vuylsteke** als algemeen secretaris, in 1862, werd van dit voornemen effectief werk gemaakt. Vóór het Willemsfonds zelf bibliotheken oprichtte, had het zijn uitgaven al aan bestaande "boekerijen" toegestuurd, zoals de bibliotheek van de Van Duyse's Vrienden én die van de Ware Van Duyse's Vrienden, beide te Diksmuide. Ook de "boekerijen" van de Vlijtige Buitenlieden te Ukkel (een bibliotheek die in 1864 was opgericht door een Willemsfondser van het eerste uur, de filantroop **Hippoliet Bauduin**) en de openbare bibliotheken van Roubaix en Luik, waar tal van Vlaamse arbeiders gebruik van maakten, ontvingen boeken. Nog na 1865 bleef het Willemsfonds bestaande bibliotheken van boeken voorzien.

De eerste Willemsfondsbibliotheek te Gent kwam tot stand met de financiële steun van de leden, van een aantal industriëlen en van de loge; de **Maatschappij tot Nut van 't Algemeen** schonk boeken. De belangrijkste steun kwam echter van het (liberale) gemeentebestuur dat de nieuwe instelling subsidieerde en ze bovendien de beschikking gaf over het Lakenmetershuis aan de Vrijdagmarkt. In de jaren 1870 kwamen er in Gent nog drie Willemsfondsbibliotheken bij. Samen beschikten ze in 1884 over een goede tienduizend boeken, voor driekwart romanliteratuur. In 1876 besloot het Willemsfondsbestuur een eigen bibliotheeknet over Vlaanderen te verspreiden, gelet op "de buitengewone traagheid waarmee dergelijke leesbibliotheken in het Vlaamsche gedeelte des lands tot stand komen". Tussen 1876 en 1884 richtten 22 Willemsfondsafdelingen eigen bibliotheken op in Nieuwpoort, Brussel, Hasselt, Laken, Elsene, Brugge en andere plaatsen. De Antwerpse Willemsfondsbibliotheek, opgericht in 1884 en stevig ondersteund door de liberale voorman **Max Rooses**, werd in

1890 alweer gesloten vanwege de concurrentie van de bestaande stedelijke instellingen. In 1900 waren er 26 Willemsfondsafdelingen die samen 39 eigen volksbibliotheken onderhielden.

Er waren meer factoren die de opgang van de Willemsfondsbibliotheken in de weg stonden: de liberale verkiezingsnederlaag in 1884, het stagnerende en weldra afkalvende ledenaantal, en niet in de laatste plaats de oprichting, in 1875, van het Davidsfonds, dat bedoeld was als katholieke tegenzet tegen het in vrijzinnige richting evoluerende Willemsfonds. In januari 1876 richtte het Davidsfonds in Gent meteen een eerste eigen bibliotheek op. In 1883 hadden negen afdelingen een Davidsfonds-bibliotheek gesticht; in 1909 waren er 35 Davidsfondsbibliotheken met inbegrip van drie hulpbibliotheken. In 1914 was dit aantal gestegen tot 74 bibliotheken, waarvan 18 rondreizende. Daarnaast ondersteunden plaatselijke Davidsfondsafdelingen ook parochiale bibliotheken die met name in de periode van de schoolstrijd in tal van katholieke scholen waren opgericht en een kummervol bestaan leidden. Het idee van de rondreizende en van de hulpbibliotheken was, zoals wel meer zaken in de aanvankelijke werking van de vereniging, afgekeken van het Willemsfonds. Dat was in 1904 begonnen met het rondsturen van 36 kistjes met 50 ingebonden boeken, die door Willemsfondsters in de dorpen kosteloos ter lezing werden gegeven aan de inwoners en na een jaar werden vervangen. Op het vlak van leatuurvoorziening bleef de liberale vereniging, ondanks haar dalend ledenaantal, tot aan de Eerste Wereldoorlog haar katholieke uitdager nog steeds overtroeven.

In een opstel over "permanente vorming", getiteld "Adultenscholen en volksbibliotheken" en verschenen in *De Toekomst* van 1883, schreef de Leuvense schoolinspecteur Jan Antoon Torfs: "In onze steden en nijverige gemeenten bestaan reeds eenige volksbibliotheken, dank aan de bezorgdheid van verlichte gemeentebesturen en vooruitstrevende genootschappen; in het overgroot getal onzer landbouwdorpen zijn ze echter nog teenemaal onbekend" (p. 104). Met zijn eerste opmerking gooide de liberaal Torfs ongetwijfeld een bloemetje naar de liberale overheden en het Willemsfonds; in één adem herinnerde hij er trouwens aan dat de liberale regering, die sinds juni 1878 aan de macht was, al op 1 oktober van dat jaar het inzicht had geopperd "eene openbare bibliotheek te stichten in de hoofdplaats van ieder kanton en zulks ten dienste van al de gemeenten, welke er deel van maken" (ibid.) – een voornemen dat door de haar vanaf 1884 opvolgende katholieke regeringen zeker niet werd overgenomen. Het tweede deel van zijn constatering moest Torfs twintig jaar later licht nuanceren: in de jaren 1880 en 1890 werden bijvoorbeeld alleen al door het Willemsfonds bibliotheekjes opgericht (en soms ook weer gesloten) in Bunsbeek (1884),

Berchem-Oudenaarde (1886), Rupelmonde (1887), Lombardsijde (1888), Avelgem (1889), Baardegem (1892), Bredene (1892), Keiem (1894)... Over de kwaliteit van al deze bibliotheken, met uitzondering van enkele steden die een gedrukte catalogus hadden, bezitten we niet veel gegevens. Had *De Toekomst* in 1871 (p. 351) nog geschreven dat “de werken van Conscience (...) alom de kern onzer volksbibliotheken uitmaken”, dan blijkt wel dat met name het Willemfsfonds zeker in zijn bakermat Gent een ernstige inspanning deed om een (ook ideologisch) ge-diversifieerde collectie samen te stellen, waarin *Multatuli* een prominente plaats ging innemen en de non-fiction gaandeweg aan belang won. Over het geheel genomen hoeven we ons over de enver-gure van Willemfs- en Davidsfondsbibliotheken vóór de Eerste Wereldoorlog echter niet al te veel illusies te maken. Er waren natuurlijk loffelijke uitzonderingen, daar waar een toegewijd persoon zich de zaak aantrok. Dat was bijvoorbeeld het geval in Lier, waar de jonge cultuurflamingant *Marcel Cordemans* zich voor de kar spande en de bibliothek, blijkens het *Jaarboek* van het Davidsfonds voor 1912, met 2153 boeken 6010 uitleningen had gerealiseerd voor 278 lezers. De drie Brusselse Willemfsfondsbibliotheken daarentegen bezaten in 1900 samen 3725 volumes en de Brusselse afdeling van het Davidsfonds kon in 1912, bij een inspectiebezoek van hoofdbestuurslid *Eligius Ossenblok*, de 19 parochiale bibliotheken die het jarenlang beweerd had actief te ondersteunen, niet eens aanwijzen... Overigens, zo noteerde Ossenblok in 1913, waren de Davidsfondsbibliotheken die hoofdzakelijk dreven op de inzet van een onderpastoor of een onderwijzer, “in de zomer (...) meest alle gesloten en de boeken bij de binder”.

Ook de jonge socialistische beweging was zich intussen gaan inzetten voor de lectuurverschaffing. Er was al eerder een bescheiden traditie van arbeidersverenigingen met een bibliothekje: het Leesgezelschap der Wevers in Gent bijvoorbeeld, in 1860 opgericht door enkele leden van de Broederlijke Wevers, dat allereerst de werken van Conscience aankochten, de hiervan afgescheurde Weversmaatschappij Vooruit, die progressiever van strekking was maar in 1875 met de eerste herenigd werd. Na de stichting van de *Belgische Werkliedenpartij* in 1885 kwamen er in diverse volkshuizen kleine bibliotheken – soms met niet meer dan twintig boeken, in zeldzame gevallen met enkele duizenden volumes – tot stand. “Lezen is weten, weten is denken, kennis is macht, ziedaar het grootste wapen dat wij de proletariërs aanbieden om het socialisme te doen triomfeeren”, schreef *Vooruit* op 10 juli 1898. De Proletaar heette dan ook de kleine socialistische volksboekerij die in de laatste jaren van de eeuw in Leuven functioneerde. *On boit trop et on ne lit pas assez*, verzuchtte *Emile Vandervelde* in 1899, en de socialistische advocaat *Jules Destrée*

had er in 1899-1900 in *Le Peuple* een hele artikelenreeks voor over om het belang van de lectuurvoorziening voor de arbeiders te onderstrepen. In 1912 kwamen deze verspreide initiatieven onder de hoede van de één jaar eerder binnen de socialistische zuil opgerichte **Centrale voor Arbeidersopvoeding**, die op deze manier een derde net van bibliotheken uitbouwde. De waaier was wel nog niet compleet – er zouden naderhand nog Vlaams-nationale en zelfs communistische initiatieven volgen – maar het saturatiepunt was toch stilaan bereikt. Bij de bespreking van het wetsontwerp op de openbare bibliotheken dat door de intussen minister geworden Destrée op 6 april 1921 bij de Kamer was ingediend, noteerde de rapporteur **Hendrik Heyman** in zijn verslag dat van de circa 2500 Belgische gemeenten er ongeveer 1500 waren zonder bibliotheek, terwijl de 1000 andere gemeenten samen beschikten over 1400 bibliotheken. Slechts 46 van deze bibliotheken hadden meer dan 3000 werken in huis; 1176 instellingen kwamen niet aan 1000 boeken, 924 zelfs niet aan 500, 601 zelfs niet aan 300. Het ging met andere woorden in ruime mate om miniaturbibliotheekjes die elkaar beconcurrerden en op enkele uitzonderingen na geen van alle aan enigerlei norm beantwoordden.

In Nederland beschikten op dat ogenblik steden als Utrecht (1892), Dordrecht (1899), Groningen (1901), Leeuwarden (1905), Den Haag (1906), Rotterdam (1907) en Amsterdam (1919) al over openbare lees-zalen die de vergelijking met de Engels-Amerikaanse *public libraries* konden doorstaan, zij het dat men slechts schoorvoetend tot uitlending overging en de financiering nog in hoofdzaak voortkwam uit contributies. Een behoorlijke subsidieregeling werd ook daar pas in 1921 ingevoerd. Vooral Het Nut, waarvan het uitgebreid bibliotheeknet heel Nederland bestreek, was met de evolutie naar overheids-initiatief niet bijzonder gelukkig; toen de leraar Engels dr. J.F. Bense op het Nederlandsch Congres van 1893 in Arnhem pleitte voor de oprichting van *public libraries* naar Angelsaksisch model – de aanzet van 1892 in Utrecht beantwoordde daar nog niet echt aan – werd zijn voorstel door de algemeen secretaris van Het Nut meteen de grond ingeboord (**Nederlandse congressen**). De Vlaming **Jan Wannyn** merkte op dat een dergelijke openbare bibliotheek ook voor zijn stad, Gent, “bepaald onnoodig” was; hij werd dan weer tegengesproken door **Emiel T’Sjoen**, medeoprichter van **De Distel** en van het **Taalverbond**, die Bense steunde en opmerkte dat particuliere bibliotheken goed waren voor geestdrijvers.

Voor Nederland keerde het tij nu snel; in Vlaanderen bleven voormannen van de V.B. als **Julius Mac Leod** en **Lodewijk de Raet** hangen in de sfeer van de volksbibliotheken. Op de Nederlandsche Congressen, waar men al in 1851 te Brussel een pleidooi van **Jacob Kats** had gehoord voor de oprichting van

volksbibliotheken en waar iemand van het vak als **Constant J. Hansen** in 1873 te Antwerpen de bibliotheek "het straalpunt der verlichting" had genoemd, bleef T'Sjoen dit thema krachtig argumenteren. Dat deed hij bijvoorbeeld in 1899 te Gent en in 1902 te Kortrijk. Steeds meer stemmen gingen op om, soms onder verwijzing naar het Engels-Amerikaanse en/of Nederlandse voorbeeld, ook voor Vlaanderen degelijke bibliotheekvoorzieningen te eisen. Een stem uit de literatuur was bijvoorbeeld die van **Fernand V. Toussaint** ("Openbare bibliotheken" in Leo Kryns tijdschrift *Het Boek*, 1907). Ook stemmen uit de bibliotheekpraktijk lieten van zich horen: Baekelmans (artikels in *De Vrije Tribune*, 26 januari en 2 februari 1907, overgenomen in *Ons Woord* van oktober 1907, in het tijdschrift *Den Gulden Winckel* van 1907 en in *De Vlaamsche Gazet van Brussel*, 30 december 1907 en 31 maart 1909), **Frans Gittens** (medeorganisator van een lezing door de Engelse bibliotheekpionier James Duff Brown te Antwerpen en te Brussel in 1907) en **Willem de Vreese** (de brochure *Over volksboekerijen*, 1917). Uit het onderwijs kwamen oproepen van **Steven Prenau** (een artikel in *De Vlaamsche Gazet van Brussel*, 1909) en **August Bossaerts** (de brochure *Het volksonderwijs in den strijd voor Vlaanderens ontvoogding*, 1918). Nog een flamingant, **Alfons Prayon-van Zuylen**, die in 1908 was uitgeweken naar Engeland, beschreef in *De Vlaamsche Gazet van Brussel* van 12 mei 1909 in geuren en kleuren de *public library* in zijn nieuwe woonplaats Twickenham. Het waren echter eerder feitelijke toestanden die na de Eerste Wereldoorlog de stoot gaven tot de eerste Belgische wet op het bibliotheekwezen. De wildgroei van miniatuurbibliotheekjes werd inderdaad compleet toen een Hoofdcomiteit der Werken voor Volkslectuur, met toestemming van de bezetter en met een krediet van 48.000 frank van de Commission for Relief in Belgium, in 1915 niet minder dan 950 reizende bibliotheekjes oprichtte, elk bestaande uit een kist met 95 boeken. Deze gaven in de daaropvolgende jaren aanleiding tot de stichting van meer dan duizend nieuwe bibliotheken van de bekende omvang.

Zo kon het niet langer. Destrée, minister van kunsten en wetenschappen in het driepartijkabinet-Léon Delacroix, stelde op 30 augustus 1920 een commissie van tien leden in (waarin **Camille Huysmans** de **Centrale voor Arbeidersopvoeding** vertegenwoordigde), die een wetsontwerp op de openbare bibliotheken moest voorbereiden. **Adiel Debeuckelaere**, die pas tot volksvertegenwoordiger voor de **Frontpartij** was verkozen, pleitte in november 1920 voor bibliotheken "gelijk in Nederland". Dat lukte niet. De wet-Destrée van 1921 sanderde de sector niet, maar creëerde er wel enige financiële ademruimte voor en vestigde in het algemeen de aandacht op het probleem van de leetuurvoorziening voor het ruime publiek. Het aantal

erkende bibliotheken steeg van 1370 in 1922 tot 2154 in 1928, het aantal boeken van circa 1,5 miljoen (ongeveer 1100 per bibliotheek) tot 3,6 miljoen (ongeveer 1700 per bibliotheek), het aantal uitleningen van circa 2,7 miljoen tot circa 7,5 miljoen en de rijksbegroting voor aankoop van boeken van 600.000 frank tot 1.150.000 frank. Het aantal lezers, waarvan vóór 1922 geen registratie bestaat, liep tussen 1924 en 1928 op van 347.000 tot 517.000. Hoe voorzichtig deze cijfers ook moeten worden geïnterpreteerd en hoezeer zij ook te denken geven over de kwaliteit van wat in België in het interbellum als 'bibliotheek' werd aangemerkt, het ging in elk geval om een sector in expansie, waarin met name aan Vlaamse kant onmiddellijk een grote organisatorische bedrijvigheid werd geïnvesteerd.

VAN 1921 TOT 1970

Op initiatief van Odiel Soenen, na de Eerste Wereldoorlog uit Roeselare naar Gent verhuisd en aldaar eigenaar van een boekhandel annex lees kabinet, en van Alexis de Clercq, werkzaam in de Handelsbank te Gent en in zijn vrije uren bibliothecaris van een **Dauidsfonds** bibliotheek, werd op 4 augustus 1921 in Gent een Verbond der boekbewaarders van het Vlaamsche land gesticht. Dit was een eerste georganiseerde reactie in Vlaanderen op de in voorbereiding zijnde bibliotheekwet. **Lode Baekelmans**, onderbibliothecaris van de Antwerpse Volksboekerijen, had al in 1909 onder verwijzing naar het Nederlandse voorbeeld gepleit voor het oprichten van een eigen Vlaamse bibliothecarissenvereniging naast de overwegend Franstalige Association des Archivistes et Bibliothécaires belges. Nu riep hij zijn Vlaamse collega's op tot waakzaamheid met betrekking tot de ophanden zijnde wet. Ook Aimé de Cort, secretaris van het Brussels **Willemsfonds**, vond dat enig Vlaams wantrouwen tegenover de Waalse minister van kunsten en wetenschappen op zijn plaats was. In een motie aan minister Destrée en de Vlaamse Kamerleden werd de hoop uitgesproken "dat de Vlaamsche volksvertegenwoordigers toezicht zullen houden op de verdeling der steungelden, opdat de Vlaamsche gewesten niet zouden misdeeld worden". Ook werd gevraagd "dat de leergangen en de examens voor de Vlaamsche boekbewaarders uitsluitend in de Nederlandsche taal zouden geschieden". De **Vlaamsche Vereeniging van Bibliothecarissen en Bibliotheekbeambten**, zoals de definitieve naamkeuze luidde, groepeerde onder voorzitterschap (1921-1948) van Baekelmans bibliothecarissen van katholieke, liberale en socialistische bibliotheken en van gemeentelijke instellingen. Het gezamenlijk doel was "het bibliotheekwezen te bevorderen en de belangen van de daaraan verbonden ambtenaren voor te staan" (Statuten, artikel 3).

Dat belette niet dat nauwelijks een jaar later te Antwerpen op instigatie van kardinaal Désiré Mercier

het Algemeen Verbond van Katholieke Boekerijen (AVKB) werd opgericht. Het Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen (ASKB), het uitvoerend orgaan, stond onder leiding van de priester Joris Baers. Op het eerste congres van de katholieke vereniging, dat plaatsvond in februari 1923, traden 412 bibliotheken toe; de pluralistische beroepsvereniging zou het in de jaren 1920 nooit verder brengen dan tot circa 150 leden. Katholieke bibliothecarissen, die nochtans betrokken waren bij de stichting van de Vlaamsche Vereeniging, werden na de oprichting van het AVKB niet aangemoedigd om ook lid te worden van de beroepsvereniging. Onder meer bij monde van Ger Schmook, toen bibliothecaris van de Antwerpse Diamantbewerdersbond, ging deze zich steeds nadrukkelijker profileren als de kampioen van de neutrale *public library*-gedachte, terwijl het katholieke Verbond allereerst de belangen van de eigen zuil op het oog had. Deze uiteenlopende visie op de gewenste ontwikkeling van het openbare bibliotheekwezen zou gedurende het hele interbellum en ten dele nog na de Tweede Wereldoorlog de geesten in Vlaanderen scheiden. Al op de 9de Vlaamse Sociale Week te Leuven in 1922 lanceerde Baers de oproep: "Door privaat-initiatief het officieele voor zijn, is dus 't parool!" De grote meerderheid van de nieuwe 'erkende' bibliotheken waren dan ook geen gemeentelijke instellingen, maar bibliotheken van katholieken huize. De socialist Schmook, die de grote tegenspeler van Baers zou worden, waarschuwde er in het aprilnummer 1928 van het tijdschrift *Ontwikkeling* voor, dat de wet-Jules Destrée blijk gaf van een gebrek aan inzicht in de rol van een openbare bibliotheek en dat de wijze van subsidiëren fataal leidde tot versnippering in tal van nietsbetekenende instellingetjes. Na een studiereis in augustus 1928 met 28 bibliothecarissen langs diverse Nederlandse bibliotheken, die als model golden voor wat Vlaanderen ooit hoopte te bereiken, sprak Schmook in diverse nabeschouwingen onder meer over de Vlaamse "lilliputverzamelingsgetjes", met het oog op de subsidiëring opgepept via "gesjacher en cijfer-geknoei", veelal "in vroondienst van een of andere partij" en gedoemd om terug te vallen "tot het nulpunt door overdaad en door gebrek aan diepte", indien het roer niet resoluut werd omgegooid. Maar daar wilde het machtige ASKB vooralsnog niet van horen. Integendeel, op zijn Eerste Katholiek Bibliotheekcongres van augustus 1929 met meer dan vijfhonderd deelnemers, zette het AVKB zich scherp af tegen het Nederlandse model waarbij een beperkt aantal grote bibliotheken ruim werd gesubsidieerd. Het pleitte voor het verder verspreiden van (katholieke) bibliotheken tot in de kleinste gehuchten. Duidelijker kon de antithese niet worden uitgedrukt.

De beide andere betrokken zuilen hadden minder moeite met het gedachtegoed dat leefde aan de top

van de beroepsvereniging. De Centrale voor Arbeidersopvoeding al zeker niet, aangezien zij in 1929 een bibliotheekcommissie oprichtte met een Vlaamse en een Waalse vleugel en de eerste, met het tijdschrift *De bibliothecaris* als spreekbuis, in feite door Schmook werd gedomineerd. Op een congres in 1930 opteerde de Centrale dan ook resoluut voor de gemeentelijke bibliotheek als 'ideaal-type'. Het Willemsfonds van zijn kant besloot op zijn congres van 1931 weliswaar zijn bibliothecarissen te groeperen in een aparte vereniging met De Cort als voorzitter en Karel Jonckheere als secretaris, maar dit gebeurde in volmaakte verstandhouding met de andere vereniging. Al in 1933 congresseerden beide samen in Antwerpen; bibliothecarissen van het Willemsfonds werd overigens aangeraden ook lid te worden van de beroepsvereniging.

Gemeentelijke openbare bibliotheken bleven schaars. Van de circa 850 erkende bibliotheken in de vier homogeen Vlaamse provincies waren er in 1930 amper 100 gemeentelijke, dat is minder dan 12%. Anderzijds beschikten meer dan 250 van de ruim 900 gemeenten in die vier provincies noch over een gemeentelijke, noch over een vrije bibliotheek. Keer op keer wezen vooral Baekelmans en Schmook, ook op de Congressen voor Boek- en Bibliotheekwezen die van 1930 tot 1938 in het kader van de **Vlaamsche Wetenschappelijke Congressen** plaatshadden, op de zoveel gunstiger ontwikkelingen in Nederland. Schmook herhaalde zijn pleidooien ook vaak voor de eigen politieke achterban, onder meer op het Eerste Vlaamsch Socialistisch Congres van de **Belgische Werkliedenpartij** in maart 1937. Om die reden duurde het zeer lang voor Baers zich op één lijn stelde met Schmook en de beroepsvereniging. Pas op een bijeenkomst van Oost-Vlaamse bibliothecarissen in Gent op 26 december 1938 legde hij een zekere bereidheid aan de dag om te praten over een structurering van het openbare-bibliotheekwezen in Vlaanderen. Hieruit vloeiden gesprekken voort tussen het AVKB en de beroepsvereniging. Het resultaat was een gemeenschappelijk memorandum aan de regering en het parlement voor een ruimere financiële ondersteuning en een beter statuut van de sector.

In de jaren 1940-1944 werden op dit terrein vanzelfsprekend geen vorderingen gemaakt. De openbare bibliotheken werden een toevluchtsoord voor wie ontspanning (en de warmte van een kachel!) zocht, zodat de gebruikersstatistieken de hoogte ingingen. Kwalitatief werd er noch op lokaal vlak noch structureel vooruitgang geboekt. De boekenimport uit Nederland viel weg, zodat de Vlaamse 'oorlogsuitgaven' de rekken vulden. In tegenstelling tot Nederland, waar de bibliotheken vrij stipt het Duitse verbod opvolgden om nog langer boeken van met name joodse schrijvers in de collecties te houden, was de censuur in Vlaanderen blijkbaar minder doortastend. In Antwerpen schampte de eis

tot zuivering van de collecties af op de onwil van Baekelmans. De *Bibliotheekgids* van 1946 (p. 6) gewaagt voor deze stad van 8000 boekdelen en ongeveer 10.000 brochures die "piëteitsvol tot betere tijden opgeborgen" bleven. Vernietigd werden ze niet. Integendeel, ze werden "op aanvraag door een vertrouwd medewerker verder meegegeven, al bleven de aanvragen, ipso facto, uiterst zeldzaam" (Schmook, *Stap voor stap*, p. 396-397). Daarentegen werd de belangrijke bibliotheek van de Antwerpse Diamantbewerkersbond, waarvan Schmook tot 1937 bibliothecaris was geweest, in 1943 wel het voorwerp van een zuivering door de Duitse instanties. De Einsatzstab Rosenberg haalde er 2500 boeken over onder meer de geschiedenis van de Belgische arbeidersbeweging weg. Ook de archieven van het Wereldverbond van Diamantbewerkers werden meegenomen. Door oorlogsgeweld werden in Vlaanderen bovendien – naast de Leuvense universiteitsbibliotheek – ongeveer 200 openbare bibliotheken getroffen. Daarbij gingen circa 55.000 boeken verloren. De stadsbibliotheek van Oostende was er het ergste aan toe; deze werd nagenoeg geheel vernietigd.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de strijd voor een nieuwe, moderne bibliotheekwetgeving opnieuw opgenomen, aanvankelijk nog steeds langs gescheiden wegen. Gaandeweg ontstond er nauwer overleg tussen de katholieke bibliotheekvereniging en de neutrale beroepsvereniging. Voor deze laatste bleef Nederland het na te volgen voorbeeld. Al in 1946 organiseerde de Vlaamse Vereniging een nieuwe studiereis naar Nederland om er de toonaangevende openbare bibliotheken te bekijken, en in 1947 werd met de Nederlandse Vereniging van Bibliothecarissen in Breda een gezamenlijk driedaags congres georganiseerd. In Vlaanderen groeide mede door de goede verstandhouding tussen Schmook en de nieuwe directeur van het ASKB, Xavier de Win, een consensus over de krachtlijnen van een nieuwe, adequate bibliotheekstructuur. In Franstalig België wenste men niet verder te gaan dan een herziening en aanpassing van de bestaande wet van 1921. De dynamiek aan Vlaamse kant vertaalde zich in steeds nieuwe ontwerp teksten van de bevoegde ambtenaren, aanvankelijk (vanaf 1946) **Paul Rock**, later Jos Mortelmans, totstandgekomen onder de hoede eerst van ambtenaar-generaal **Julien Kuypers** en nadien van de elkaar opvolgende Vlaamse ministers van cultuur, met name **Renaat van Elslande** en **Frans van Mechelen** en hun kabinetschef **Johan Flerackers**. Tussen 1946 en 1970 werden aldus niet minder dan vijftien wetsontwerpen opgesteld, telkens compromissen tussen de Vlaamse en de Franstalige visie. Ten gevolge van politieke omstandigheden (val van de regering, vervroegde verkiezingen enzovoort) verdwenen zij een na een weer in de laden. Ondanks alle geïnvesteerde energie, ook van de in 1962 onder minister

Van Elslande gesplitste Hoge Raad van de Openbare Bibliotheken waarvan Schmook de eerste en Jos Torfs (in 1969) de tweede voorzitter werd, zou een nieuwe Belgische bibliotheekwet niet meer tot standkomen.

VAN 1970 TOT HEDEN

Door de **staatshervorming** van 1970 werd de sector cultuur inderdaad overgeheveld naar de gemeenschappen. Er gingen nog zes voorstellen en ontwerpen van decreet overheen vóór de **Cultuurraad voor de Nederlandse Cultuurgemeenschap** op 6 juni 1978, tijdens de ambtsperiode van minister van cultuur **Rika van Ocken**, het "Decreet betreffende het Nederlandstalige openbare bibliotheekwerk" goedkeurde. Zo kreeg Vlaanderen een aan de eisen van de tijd aangepast wettelijk raamwerk. Vlak voor de eindbespreking in de Cultuurraad nam de bisschop van Gent, Mgr. L. van Peteghem, nog publiekelijk stelling tegen het decreet vanwege de implicaties die het fataal voor de grote meerderheid van de katholieke bibliotheken zou hebben. Door dit optreden onthield een aantal parlementariërs van de **Christelijke Volkspartij** uit het diocees van Van Peteghem zich bij de stemming. Hoewel het decreet met 108 ja-stemmen op 119 aanwezige leden werd goedgekeurd, werd even voor een 'bibliotheekoorlog' gevreesd (*Volksgazet*, 9 en 10 juni 1978); de West-Vlaamse kanunnik **Albert Smeets** sprak in het tijdschrift *Vlaanderen* (nr. 167, 1978) zelfs van een "noodlottig decreet" en de voorzitter van het **Katholiek Centrum voor Lectuurinformatie en Bibliotheekvoorziening** (KCLB), **Emiel van Peel**, gewaagde in het KCLB-tijdschrift *Openbaar* (1978, nr. 5) van een "zwaard van Damocles", maar het pragmatisme haalde na korte tijd de overhand en effende de weg voor een constructieve aanpak van de bibliotheekproblematiek in Vlaanderen.

Een soortgelijk decreet werd datzelfde jaar ook voor het Franstalige landsgedeelte goedgekeurd, maar de ontwikkelingen in Vlaanderen verliepen voorspoediger dan in het zuiden van het land. Ondanks budgettaire beperkingen waardoor de normen van het decreet in de daaropvolgende jaren werden teruggeschroefd, werd er bij de bouw, de inrichting en de uitrusting van de openbare bibliotheken in Vlaanderen, alle verhoudingen in acht genomen, spectaculaire vooruitgang geboekt.

Een apart probleem vormde Brussel, waar de Koninklijke Bibliotheek en het privé-initiatief het ontbreken van een stedelijke openbare bibliotheek hadden moeten opvangen. Aan Vlaamse kant bestonden er de **Moderne Bibliotheek**, van katholieke strekking, met **Edgard van Cauwelaert** als voorzitter, en de bibliotheek van het liberale **Willemsfonds**, waarvan **Yvette Bützler-Vanneste** voorzitter was. Beide bibliotheken versmolten in 1977 samen met nog een derde kleinere partner, de jeugdbiblio-

theek van Kindergeluk, tot de Hoofdstedelijke Openbare Bibliotheek (HOB). De fusieoperatie werd gepatroneerd door de in 1972 geïnstalleerde Nederlandse Commissie voor de Cultuur van de Brusselse Agglomeratie (NCC), voorgezeten door Hugo Weckx en met als drijvende kracht Rika Steyaert, bevoegd voor volksontwikkeling. Sinds 1980 ressorteerde de HOB rechtstreeks onder de NCC, sinds 1990 ressorteert ze onder de Vlaamse Gemeenschapscommissie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In de hiërarchie van het decreet heeft de HOB de rang van een Centrale Openbare Bibliotheek (COB), zoals de openbare bibliotheken van Brugge, Gent, Antwerpen, Hasselt en Leuven. Door haar uitstekende ligging in het hart van de hoofdstad, vlak naast de Muntschouwburg, en haar dynamische aanpak is de HOB een bescheiden maar belangrijke factor in de Vlaamse aanwezigheidspolitiek in Brussel, ook naar de anderstalige en de buitenlandse gemeenschappen toe. Op het organisatorische vlak werd in Vlaanderen in de eerste twee decennia na het decreet eveneens een grote dynamiek aan de dag gelegd, onder meer door de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen (VVBAD), die in 1996 op luisterrijke wijze haar 75-jarige bestaan vierde, en door het Vlaams Overlegorgaan inzake Wetenschappelijk Bibliotheekwerk (VOWB), opgericht in 1992. Hierin zijn naast de centrale openbare bibliotheken de universiteits- en hogeschoolbibliotheken, de documentatiecentra van de overheid en van de privé-sector en enkele andere instellingen sui generis, met name de Koninklijke Bibliotheek en de Antwerpse Stadsbibliotheek vertegenwoordigd. Vanuit deze laatste instelling – zoals eerder gezegd: de enige in haar soort in Vlaanderen – werd in 1983 een oproep gelanceerd om, naar het voorbeeld van alle andere landen met een federale structuur, voor de Vlaamse Gemeenschap een eigen wettelijke deponeringsplicht in te voeren, naast (en in overleg met) het sinds 1965 bestaande Belgisch wettelijk depot in de Koninklijke Bibliotheek. In dit plan, waarvoor in de tweede helft van de jaren 1980 door de Stichting Nationale Bibliotheek van de Vlaamse Gemeenschap een werkbaar model werd ontworpen, is ook voor de centrale openbare bibliotheken een (regionale) taak weggelegd. Vanwege andere prioriteiten in de uitbouw van het bibliotheekwezen in Vlaanderen werd hiervan tot heden toe evenwel geen politiek agendapunt gemaakt.

BESLUIT

Behalve in Antwerpen en enkele andere steden ondervonden de 19de-eeuwse flaminganten maar weinig steun van hogerhand in hun pogingen om Nederlandstalige lectuur ter beschikking te stellen van een ruimer publiek. Ook in Nederland was de lectuurvoorziening voor de “minvermogende, zelfs

behoefte menschen uit de werkzame volksklasse" de hele 19de eeuw door het resultaat van particulier initiatief. Een machtige vereniging van filantropische strekking, het genootschap Tot Nut van 't Algemeen, hield er echter over het hele land de touwtjes in handen. In Vlaanderen ging het in de eerste decennia na 1830 uitsluitend om lokale initiatieven, het ene al meer beklijvend van aard dan het andere.

Het **Willemsfonds** zette vanaf 1865 nieuwe bakens uit; van 1876 af volgde het **Dauidsfonds** het lichtende voorbeeld. Van het voornemen van de liberale regering die in 1878 aan de macht kwam, om in iedere kantonhoofdplaats een openbare bibliotheek op te richten, kwam niets terecht. In de plaats daarvan kwam de socialistische beweging in de laatste jaren van de eeuw – en van 1912 af in georganiseerd verband – het ideologisch gekleurde spectrum nog verbreden. De eerste bibliotheekwet die in België totstandkwam, de wet-**Jules Destrée** van 1921, schiep voor al deze kleine tot zeer kleine bibliotheken enige financiële ademruimte, maar consolideerde de bestaande versnippering. Van een visie op de noden van de sector in zijn geheel was geen sprake.

Voor al aan Vlaamse kant werd onmiddellijk op de nieuwe situatie ingespeeld, zowel door de stichting van een overkoepelende beroepsvereniging (de huidige **Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen**) als door de oprichting van een katholieke tegenhanger (het huidige **Katholiek Centrum voor Lectuurinformatie en Bibliotheekvoorziening**). Beide waren evenwel gedurende jaren onverzoenlijke tegenstanders wanneer het erom ging de *public library*-idee naar de Vlaamse situatie toe te vertalen: de beroepsvereniging pleitte, vooral onder impuls van **Ger Schmook**, van 1928 af resoluut voor een niet ideologisch gebonden overheidsinitiatief, terwijl de katholieke vereniging, met de priester **Joris Baers** als boegbeeld, haar overweldigende meerderheidspositie in het verzuilde bestel bevestigd en gehonoreerd wenste te zien. Het duurde lang eer er sereen over de contouren van een nieuwe en aangepaste wetgeving gepraat kon worden. Pas na de **staats-hervorming** van 1970 zou de intussen moeizaam gegroeide consensus leiden tot een eigen Vlaams bibliotheekdecreet dat, ondanks bepaalde toegevingen aan de bestaande situatie, uitging van het principe van één – door het gemeentebestuur ingerichte – openbare bibliotheek per gemeente.

Hoewel in 1978 eveneens een vergelijkbaar decreet voor de Franstalige gemeenschap totstandkwam, is de dynamiek op bibliotheekgebied aan Vlaamse kant veel sterker gebleken dan bezuiden de **taalgrens**. In dat opzicht sluiten de ontwikkelingen in Vlaanderen duidelijk, en gaandeweg in steeds sterkere mate, aan bij de situatie in Nederland, terwijl Franstalig België meer blijft aanleunen bij de ove-

rige Romaanse landen, waar de uit Engeland en Amerika overgekomen *public library*-idee als een vreemd importproduct werd ervaren. Opmerkelijk is dat zelfs in de overwegend Franstalige Belgische hoofdstad de openbare lectuurvoorziening hoofdzakelijk het werk is van een door de Nederlandse Commissie voor de Cultuur van de Brusselse Agglomeratie gedragen instelling: de ook door anderstaligen gefrequenteerde en gerespecteerde Hoofdstedelijke Openbare Bibliotheek die, onder meer door haar Literair Salon, de aanwezigheid van de Nederlandstalige literatuur en cultuur in Brussel mede verzekert.

LITERATUUR: J. Broeckaert, *Vijftigste verjaarsfeest der Stedelijke Boekzaal van Dendermonde 1850-1900*, 1900; – F.J. van den Branden, *Geschiedenis der Stadsbibliotheek van Antwerpen*, 1908; – *Ons 75-jarig jubelfeest (1851-1926)* (Uitgave van het Willemsfonds, nr. 163, 1926); – R.F. Apers, 'Schets eener geschiedenis der Universiteitsbibliotheek te Gent', in *Handelingen van het Tweede Congres voor Boek- en Bibliotheekwezen. Gent (...) 1932*, 1933, p. 15-83; – V. van den Berghe, *De Stedelijke Volksboekereien van Antwerpen (1866-1941)*, 1941; – F. Edebau, *Geschiedenis van de Stadsbibliotheek van Oostende*, 1944; – *Eeuwfeest van het Willemsfonds 1851-1951*, 1951; – G. Schmook, *Boek en bibliotheek. Handleiding voor de bibliotheekpractijk*, 1937-1952; – E. Buyle, *De geschiedenis van de Stedelijke Openbare Bibliotheek van Aalst*, Stedelijke Technische Leergangen voor Bibliotheekwezen te Antwerpen, proefschrift, 1966; – J. Mortelmans, 'De nederlandstalige lectuurvoorziening in de Brusselse openbare bibliotheken', in *Kort genoteerd en meegedeeld vanwege de Kultuurraad voor Vlaanderen*, nr. 2 (1966), p. 21-24; – P. van Tichelen, 'De Openbare Bibliotheken van Antwerpen: 100 jaar', in *Antwerpen, Tijdschrift der Stad Antwerpen*, jg. 12, nr. 3 (1966), p. 104-124; – G. Schmook, 'Steekproeven in verband met de geschiedenis van het openbare bibliotheekwezen in België', in *Handelingen van het XXVle Vlaams Filologencongres*, 1967, p. 499-512; – id., 'Vijftig jaar Provinciale Commissie voor Openbare Bibliotheken en Vlaamse Letterkunde van Antwerpen', in *Noordgouw*, jg. 8, nr. 3-4 (1968), p. 97-192; – id., *De grote nood aan openbare bibliotheken in België*, 1969; – J. Vandamme, *Het bibliotheekwezen in Brugge vóór 1920*, 1971; – J. Torfs, 'Kritische doorlichting van het openbaar bibliotheekwezen in Vlaanderen', in *Ons Erfdeel*, jg. 17, nr. 2 (1974), p. 242-251; – H. Gaus, *Pers, Kerk en geschreven fictie. Groeiproblemen en conflicten in een democratiseringsproces (Gent 1836-1840)*, 1975; – D. Sabbe, *Van Willemsfonds tot Davidsfonds*, 1975; – G. Schmook, *Stap voor stap langs kronkelwegen. Gedenkschriften*, 1976; – L. Valgaeren, *Plaats en taak van de openbare bibliotheek in Vlaanderen (Bibliotheekkunde, nr. 33)*, 1976; – L. Wils, *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, 3 dln., 1977-1989; – E. Willekens, 'Het boekwezen', in *Twintig eeuwen Vlaanderen*, IX, 1978, p. 127-151; – *Bibliotheekdecreet*, themanummer van *Bibliotheekgids*, jg. 54, nr. 3 (1978); – E. Gubin, *Bruxelles au XIXe siècle: berceau d'un flamingantisme démocratique (1840-1873)*, 1979; – J. Albrechts (red.), *Het Bibliotheekdecreet. Informatie over inhoud en uitvoering*, 1980; – K. Arnaut, *Bibliotheken te Gent (1830-1890): structuur en betekenis*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1984; – L. Simons, *Een nationale bibliotheek voor Vlaanderen (Bibliotheekkunde, nr. 35)*, 1984; – N. Franckaert en M. van Pottelberghe, *Vijf eeuwen Stadsbibliotheek Antwerpen*, 1985; – B. Laureys, *Bibliotheken te Gent (1891-1921): structuur en betekenis*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1986; – R. van Eenoo, 'Bibliotheken te Gent na 1850. Stand van het onderzoek', in *Colloquium over leescultuur en boekverspreiding in Noord en Zuid in de 19de eeuw*, 1987; – K. de Bauw, *Voorstellen voor een wettelijk depot bij de Vlaamse Gemeenschap. Verslag van het voorbereidende studiewerk en discussietekst*, 1989; – J. van Vaerenbergh, *Een machtig middel van beschaving. 125 jaar Stedelijke*

Bibliotheek Leuven, 1990; – M. Geerinck, *De Stedelijke Openbare Bibliotheek te Dendermonde: 1850 tot 1989*, Stedelijke Technische Leergangen voor Bibliotheekwezen te Antwerpen, proefschrift, 1990; – P. Schneiders, *Lezen voor iedereen. Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*, 1990, – M. Bots (e.a.), *Het Willemsfonds van 1851 tot 1914*, 1993; – L. Simons, 'Over het behoud van ons gedrukte erfgoed', in *Boek en bibliotheek*, jg. 3, nr. 1 (1993), p. 5-8; – P. Manasse, *Verdwenen archieven en bibliotheken. De verrichtingen van de Einsatzstab Rosenberg gedurende de Tweede Wereldoorlog*, 1995; – M. Kegels, *Het bibliotheekwezen te Sint-Niklaas 1850-1921*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1995; – G. Kwanten en L. Schokkaert, 'Het katholieke bibliotheekwezen', in *KADOC-Nieuwsbrief*, nr. 1 (1994-1995), p. 1-3; – F. Heymans, 'Leeslust, volksboekeringen en de Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen (1849-1912)', in *Qui valet ingenio. Liber amicorum (...) Johan Decavele*, 1996; – F. Heymans (red.), 'Nu van hooger hand...'. Vijfenzeventig jaar Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen, 1996; – *Hoofdstedelijke Openbare Bibliotheek. Perspectieven voor de toekomst 1997-2001*, 1997.

LUDO SIMONS